

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول




Bingol University
Journal of Theology Faculty



ISSN: 2147-0774

Cilt: V | Sayı: 9 | Yıl: 2017/1

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez
25 Haziran/25 Aralık basılı yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal  ve  veri indeksleri ile  atf dizin tarafından
taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu
yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz,
kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: V, Sayı: 9, yıl: 2017/1

ISSN: 2147-0774

Sahibi / Owner / المشرف العام /
(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty)
Prof. Dr. Hakan OLGUN

Editör / Editor / رئيس التحرير
Yrd. Doç. Dr. Thamer HATAMLEH
Editör Yardımcıları / Assistants / مساعداو رئيس التحرير
Arş. Gör. Hüsnü TURGUT
Arş. Gör. Eyüp SEVİNÇ
Arş. Gör. Muhammed ASLAN

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
25 Haziran 2017

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Şemal Medya Tasarım Ofisi
semalmedya@gmail.com

Baskı / Printing
Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.
Litros Yolu, Fatih İş Merkezi No: 12/210
Topkapı / İstanbul - Tel: 0212 501 47 63

BİNGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

Volume: V, Issue: 9, Year: 2017/1

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Hakan OLGUN
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Nusretin BOLELLİ
Doç. Dr. Ousama EKHTIAR
Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN
Yrd. Doç. Dr. Murat KAYA
Yrd. Doç. Dr. Abdunasır SÜT
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN
Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ
Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY

Yazışma Adresi / Corresponding Adress
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
12000 BİNGÖL
Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik Posta / E-Mail
bingolilahiyatdersisi@hotmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Giyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi) Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi).

Sayı Hakemleri / Referee Board of Thisissue

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Osamah Ali AL-FAKEER (Yarmouk University/Ürdün), Prof. Dr. Nurettin TURGAY (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Abdullah AL-RABABAH (Naif Arab University for Security Sciences/Suudi Arabistan), Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Ousama EKHTIAR (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Nasser İbraheim Fadel AL-BANNA (Al-İmam Mohammad Ibn Saud Islamic University/ Suudi Arabistan), Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Bedri ASLAN (Batman Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Maysoon MARAZIQ (Tayba University/Suudi Arabistan), Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ömer TOKUŞ (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahmoud Mohammad QADDOM (Bartın Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Cengiz MÜRSELOV (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Abdunasır SÜT (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhammad Noor YOSUF (İnönü Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Faisal AL-JAWABRAH (Al-İmam Mohammad Ibn Saud Islamic University/ Suudi Arabistan), Yrd. Doç. Dr. Vezir HARMAN (Namık Kemal Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE (Harran Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Marwan AL-RAYAHNAH (Motah University/ Ürdün), Yrd. Doç. Dr. Melek BAĞCI (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Emannullah POLAT (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Firas AL-SHAYEB (Yarmouk University/Ürdün), Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU (Bingöl Üniversitesi), Öğr. Gör. Aslam JANKIR (Mardin Artuklu Üniversitesi).

Molla Sadrâ'nın "Halku'l A'mâl Cebr ve İhtiyâr" Risalesinin Çevirisi*

Çev.: Sadi YILMAZ**

Geliş Tarihi: 11.04.2017, Kabul Tarihi: 10.05.2017

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adı ile

Çirkinliklerden münezzeh olan ve mülkünde sadece kendi dilediği şey gerçekleşen Allah'ı tesbih ederim. Salat, pak şeriatın sahibine ve karanlığın ışıkları olan onun âline olsun.

İman ve tahkik gücü ile bu denizin derinliklerine dalan kimse, fiillerdeki kader meselesinin zihinlerin hayrete düştüğü ve insanların görüşlerinin farklılaştığı kapalı konulardan biri olduğunu bil. Bu meselenin (kader) sırrını, söz ile ifşa etmeye ruhsatımız yoktur. Fakat biz bu meselede İslam âlimlerinin mezheplerin görüşlerini aktarmaya çalışacağız. Daha sonra Allah ehli olan kimselerin yoluna küçük bir işaretle bulunacağız.

* Bu tercüme, Tahran Üniversitesi İslami Araştırmalar ve İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Touba Kermani tarafından tahkik edilip Farsça ve İngilizce tercümelemleri ile birlikte 2004 (1383) yılında Bunyâd-i Hikmet-i İslâmî-yi Sadrâ (SIPRIN) tarafından yayınlanan metin esas alınarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı Öğretim Elemanı (sadiyilmaz@bingol.edu.tr)

Birinci Mezhep: Mezhebu'l-Mufavvide (Mutezile)

Bir topluluk Yüce Allah'ın insanları yarattığını ve bazı fiilleri yapmak için onlara güç verdiğini, seçimde bulunma hakkını onlara verdiğini ve böylece iradelerine uygun ve güçlerin el verdiği yol üzere fiillerini yaratmada tek başlarına olduklarını savundular. Allah'ın onlardan iman ve itaati istediğini; inkâr ve isyanı çirkin bulduğunu iddia ettiler. Bu iddialarından yola çıkarak şu durumların ortaya çıktığını söylediler:

[1] Emirler ve nehiylerle mükellef olmanın faydası ve va'd ile va'îdin faydası o durumlardandır.

[2] Sevap ve cezaya müstahak olmak o durumlardandır.

[3] Yüce Allah'ın, isyan ve inkârın türlerinden olan şerhlerin ve çirkinliklerin yaratılmasından ve irade edilmesinden münezzehtir olması o durumlardandır.

Bu Mezhebi İlzâm Eden Hususlar

Fakat savundukları görüşte onları ilzâm eden hakiki anlamda yaratma (îcad) konusunda Allah için ortakların varlığını ispat ettiklerinden habersizdirler. Bu durumun, *“Allah katında putları şefaathçi yapmaktan daha çirkin olduğundan şüphe yoktur”*.¹

Aynı şekilde sultanlar sultanının istediği şeyin mülkünde var olmaması ve çirkin gördüğü şeyin ise onun mülkünde var olması da onları ilzâm etmektedir. Bu durum ise mülk ve saltanatta çirkin bir eksiklik ki Yüce Allah bu durumdan münezzehtir ve yücedir.

İkinci Mezhep: Cebriyye

Başka bir topluluk da yaratma (halk) ve îcadda şerikten münezzehtir olan Allah'tan başka, varlık âleminde bir müessirin bulunmadığını savundular. *“Dilediğini yapar”*² *“istediği şeye hüküm verir”*³. Allah'ın gerçekleştireceği şeyi geri çevirecek ve O'nun hükmüne engel olacak hiç kimse yoktur. *“Allah yaptığı hiç bir şeyden dolayı sorumlu tutulmaz fakat onlar yaptıklarından dolayı sorumlu tutulurlar”*⁴. Fiillerin güzel ve çirkin olması konusunda Allah'a nisbetle aklın bir mecali yoktur. Aksine Allah'ın, mülkünde yaptığı her şey güzel olur.

1 Yunus, 19. Ayetteki ifadelere işarettir.

2 Âli İmran, 40.

3 Mâide, 1.

4 Enbiya, 23

Çünkü Allah kendisinden başkasının mülkünde değil de kendi mülkünde fiillerini gerçekleştirmektedir. Eşyanın varlığının irtibatlı olduğu bu sebepler –zahire göre- hakiki sebepler değildir. Bir şeyin varlığı için de bu sebeplerin bir müdahalesi yoktur. Aksine bunlar sünnetullahın ve adetullahın kendisiyle ortaya çıktığı doğal ('adi) sebeplerdir. Şöyle ki ilkin sebepler yaratılmaktadır ve arkasından da neticeleri (müsebbebât) yaratılmaktadır. Bütün bu sebepler ve neticeleri bir birine bağlı olmadan ve bir birine dayanmadan başlangıçta Allah tarafından yaratılmaktadır. Bu görüşte; Yüce Allah'ın kudretini yüceltme ve kendinden başkasına muhtaç olmada noksanlık şâibesinden O'nun kudretini takdis etmenin söz konusu olduğunu söylediler.

Bu Mezhebi İlzâm Eden Hususlar

Bu mezhebin görüşünde Allah'ın hikmetinin ve tercihinin iptal edilmesi, aklın hükümlerinden azledilmesi, yaratıcının ispatının engellenmesi ve düşünce kapılarının kapatılması söz konusu olduğundan şüphe yoktur.

Yine bu mezhebin görüşüne göre Allah'ın zulmetmesinin caiz görülmesi, eşyaları yerleri dışına koyma söz konusudur. Hatta onların görüşüne göre Allah'ın peygamberlere azap etmesinin caiz görülmesi, ahirette inkâr edenlere ikramda bulunmasının caiz görülmesi, Allah'ın çocuk, arkadaş ve ortak edinmesinin caiz olması söz konusudur. Bunlar dışında hikmet ve aklın iptali üzerine inşa edilen çirkin kötülüklerin ispatı söz konusudur.

Naklin Akıl ile İspat Edilmesi

Aklın iptal edilmesinde naklin iptal edilmesi de söz konusudur. Çünkü naklin ispat edilmesi ancak akıl ile olur. Yaratıcı ve Kayyûm olan Allah bu görüşte olanların dediklerinden münezzehtir, yücedir.

Üçüncü Mezhep: Filozofların Mezhebi

Başkaları da Allah'ın her şeye gücünün yettiği kanaatine vardılar. Fakat (onlara göre) eşyalar varlığı kabul etme konusunda farklıydılar. Eşyalardan bir kısmı cevherin var olması ile var olan araz gibi ancak başka şeyin var olmasından sonra varlığı kabul eder. Bir kısmı ise basit varlığın var olması ile meydana gelen birleşik (mürekkeb) varlık gibidir.

Allah'ın kudreti kemalinin zirvesindedir. Varlık, mümkün varlıklara bir birinden farklı kabiliyetlerine göre taşar (feyz). Mümkün varlıkların bir kısmı sebepsiz olarak Allah'ın kudretinden sâdır olur (sudûr). Bir kısmı da bir sebep veya birden çok sebep ile Allah'ın kudretinden sâdır olur.

Bu durumda, Allah'ın bu aracı sebebi var etmede böyle bir aracıya ihtiyaç duymasını gerektiren bir neden yoktur. Zira kalem ile yazı yazma eylemimiz ve duyu organı ile hissetmemiz gibi bir şeyi yapan kimsede bu araç, alet gibi olmaktadır. Kayyûm olan Allah bundan münezzehtir.

Aracı sebebin kendisinden sâdır olduğu ve bütün sebeplerin sahibi olan hakkında bu durum nasıl düşünülebilir? Çünkü Allah, (aracı) bir sebep olmaksızın bütün sebeplerin yaratıcısıdır. (müsebbib) Yüce Allah mümkün varlıkları son derece düzenli ve en güzel yaratılış ile yaratır. (îcad) Allah'tan sâdır olanlar şeyler -melekler ve onların takipçileri gibi- ya mahza hayırdır, ya da kendisinde hayrın şerre üstün geldiği şeylerdir. Hayırlar Allah'ın kudretine doğrudan (asaleten) dâhildirler. Hayrın ikinci kısmından olan hayırlar için gerekli olan şerler ise O'nun kudretine dolaylı olarak (tebei') dâhildirler.

Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Allah, kullarından sâdır olan masiyetleri ve küfrü irade etmiştir. Fakat razı olmamıştır. Şöyle ki, parmağını yılan sokan bir kimse kendi iradesiyle parmağının kesmesini tercih eder. Ancak o kişi her ne kadar parmağının kesilmesini istemese de kendi sağlığını irade ettiğinden, dolaylı olarak (tebei') parmağın kesilmesini istemiştir. Bu yüzden o kişi hakkında sağlığa kavuşmayı irade edip sağlığa kavuşmaktan razı olmuş; parmağının kesilmesini irade edip fakat kesilmesine razı olmamıştır denilir. Bu anlatılan söz konusu ince farka işaret etmektedir.

Bu Mezhebin Tanıtımı

Bu mezhebin, ilk iki mezhepten daha doğru olduğunu ve inanç bozukluklarından daha sâlim, marifet hakikatlerine ve inanç ilkelerine nüfuz eden basiret sahibi kimselere göre daha korunaklı olduğunu bilirsün. Çünkü bu mezhep Cebriyye ile Mutezile arasında orta yoldur. *“Zaten işlerin en hayırlısı da orta olandır”*.⁵

Dördüncü Mezhep: İlimde Derinleşmiş (râsih) Olanların Mezhebi

Başka bir topluluk ise –ki onlar ilimde derinleşmiş olanlardır- mevcudâtın; varlıksal şerefteki farklılık ve düzenlerine, fiiller ve zatlardaki çeşitliliklerine, sıfatlar ve etkilerdeki ayrışmalarına rağmen onları; hakikatlerinin derecelerinin ve tabakalarının tümünü cem eden ilahî tek bir hakikatin topladığını

5 Bu ifade, *Kunûzu'l Hakâik fi Hadîsi Hayri'l Halâik ve Suyûtî'nin Câmiu's-Sağîr* gibi hadis kitaplarında yer almaktadır.

savundular. Bununla birlikte bu hakikat basitliğin ve birliğin zirvesindedir. O hakikatin nuru göklerdeki ve yerlerdeki mevcudâtın bütününe nüfuz eder. Varlık âlemindeki varlıkların zerrelerinden hiçbir zerre yoktur ki nurların nuru onu kuşatmış olmasın ve hâkim olmasın. "O, her nefsin kazandığını görüp gözetmektedir"⁶.

Üzerine burhanın ikame edildiği bu görüş, onların iç duyu (basiret) ve dış duyu (ayan) ile gördükleri şeylerle örtüşmektedir. Öyle ise hiçbir iş yoktur ki Allah'ın işi olmasın. Aynı şekilde hiçbir eylem yoktur ki Allah'ın eylemi olmasın. Hüküm ancak Allah'ındır. Yüce ve Azametli Allah'tan başka kimsede güç ve kuvvet yoktur. Yani yüceliği ve büyüklüğü ile birlikte her güç Allah'ın gücüdür ve her kuvvet Allah'ın kuvvetidir. O, yüceliği ve büyüklüğü ile birlikte eşyanın seviyesine iner. Onların eylemlerini gerçekleştirir. Aynı şekilde O, bütün varlıklardan son derece münezzeh ve uzak olması ile birlikte yerin ve göğün hiçbir yeri ondan hâli değildir. Nitekim muvahhitlerin imamı Ali (ra.): "O, bir arada olmaksızın her şey ile beraberdir ve terk etmeksizin her şeyden ayırdır."⁷

Fiilin Kula Nisbet Edilmesinin Tashihi

Bu makam gerçekleşince, fiilin ve yaratmanın (îcad) kula nisbetinin doğru olduğu ortaya çıkmış oldu. Varlık ve belirlenimin (taşahhus) Yüce Allah'a nisbet edildiği yönü ile kula nisbet edilmesi gibi. Zeyd'in varlığının bizzat hariçte (vâkı') gerçekleşmiş bir şey olup, onun varlığı İlk Hakk'ın eylemlerinden bir eylemdir ve O'nun zatının parıltılarından bir parıltıdır.

Aynı şekilde Zeyd, kendisinden sâdır olan şeyler için mecazî olarak değil hakikî açıdan faildir. Bununla birlikte Zeyd'in fiili, kusur ve eksiklerden uzak bir şekilde İlk Hakk'ın fiillerinden bir fiildir. Öyle ki Vâhid ve Kayyûm olan Yüce Allah, eksik ve kusurların kendisine nisbet edilmesinden beridir. Tenzih ve takdis Allah'ın hallerindedir. Çünkü tenzih ve takdis kendisinde her şeyin yok olduğu ehadiyet makamına döner. Allah, "bekâda" kendisinden başka hiç kimsenin olmadığı Vahid'ül-Kahhar'dır.

Teşbîh ise çokluk (kesret) ve eksiklik (malûliyet) makamlarına dönmektedir. Bütün övgüler de O'nun biricik zatına döner. Kesilmeksizin devam eden övgüler ve takdisler O'nun içindir. Bunun sebebi varlığın bütün varlıklara taşmış olmasıdır. Bir bütün olarak varlık mutlak (mahz) hayırdır ve

6 Ra'd, 33.

7 Nehcü'l Belâğah: 1. Hutbe.

varlık da yaratılmıştır. (mec'ul). Şerler ise yokluktur (e'dâm) ve yokluk da yaratılmamıştır.

Aynı şekilde mahiyetler de varlığın kokusunu almamıştır. Mesela köpeğin kendisi necistir. Onun Allah'tan taşan varlığı ise temizdir. İnkârcı kimse ise var olma bakımından değil de mahiyeti ve hariçte sabit gözle görünür varlığı bakımından necistir. Çünkü inkârcı, çöplerin ve pisliklerin üzerine yansıyan güneş ışığı gibi aslı itibariyle temizdir. Öyle ki ışık, bunların üzerine yansımından dolayı nuraniyetinden, ışığından ve duruluğundan bir şey kaybetmez ve ışık; pis koku ve aşırı kirlilik gibi onların niteliklerinden herhangi biri ile nitelenmez.

İşte bu şekilde her varlık ve varlığın her etkisi (eser) –varlık ve varlığın etkisi olan yapıları bakımından- hayır ve güzeldir, şer ve çirkin değildir. Fakat tamlıktaki noksanları bakımından şerdir. Başka bir hayra aykırı olmaları bakımından da çirkindir (kabîh). Bunların bütünü yokluğa dönmektedir. Yokluk ise hiç kimse için yaratılmış (mecûl) değildir. Yüce ve büyük olan Allah'a hamd olsun.

İşte bu anlattıklarımız bu mezhebin özetidir. Şüphesiz bu son mezhep mertebesi yüksek ve konumu güçlü olmalıdır. Şayet bir kimse için buna erişmek mümkün olursa en yüce şerefi ve en büyük mutluluğu elde etmiş olur. Bu mezhep ile fiillerin yaratılması ile ilgili ortaya çıkan bütün problemler ve şüpheler giderilmiş olur. Bu mezhep ile imam Ali'nin (as.) *"bu konuda ne cebir ve havalecilik vardır aksine durum ikisinin ortasıdır"*⁸ sözünün anlamı ortaya çıkmış olur. Çünkü bu sözün amacı, kulun fiilinde cebir ve ihtiyarın arasını bulmak değildir. Yine cebir ve ihtiyardan beri olmak da değildir. Yine kulun eksik bir ihtiyarının ve eksik bir cebrinin olduğu da değildir. Aynı şekilde bir yönden ihtiyar ve bir yönden de zorunluluk (ıztırrar) olması da değildir. İbn Sina'nın sözünde ortaya çıktığı gibi ihtiyar suretinde bir zorunluluk (ıztırrar) da değildir.⁹ Aksine bu sözle amaçlanan, kulun mecbur olması bakımından muhtar olmasıdır, muhtar olması bakımından da mecbur olmasıdır. Yani kulun ihtiyarının bizzat kendisi, onun zorunlu olmasıdır.

Dört Mezhebin Konuya Dair Örnekleri

Şimdi dört mezhebin örneklerine yer verip diyoruz ki:

8 Bu bilgi *Biharul Envar* adlı eserde *Et-Tevhid ve'l-İtikâd* adlı eserden nakledilmektedir. Bu iki eser de Şeyh Sadûk'a aittir.

9 Molla Sadra, *Tâ'likât ala Şifâ*, Cilt-2, s-244.

Birinci mezhebin örneği ateşin sıcaklığı gibidir.

İkinci mezhebin örneği suyun soğukluğu gibidir.

Üçüncü mezhebin örneği ise şöyle diyenin sözü gibidir: Bir fiil, kul örneğindeki gibi yakın olan failine nisbet edildiğinde o failin muhtar olduğuna hükmedilir. O fiil, kendisinden önceki varlık silsilesine dair sebeplerin bütününe nisbet edildiğinde o failin o eyleme mecbur olduğuna hükmedilir. Ilık sudaki nitelik gibi. Denilir ki o ne sıcak ne de soğuktur. Aksine onda biraz sıcaklık ve biraz soğukluk vardır.

Dördüncü mezhebin örneği -araştırıldığında- gök cisminin (felek) durumu gibidir. Tahkik edilen şu ki, gök cismi basit bir şekilde bu nitelikleri bir araya toplamaktadır. Yani gök cismi için basit bir nitelik vardır. Gök cismindeki bu basit tek niteliğin kendisi, unsurun varlığının eksikliğinden dolayı ayrı ayrı olarak unsurlarda var olan niteliğin bütünüdür. İşte göğün sıcaklığı, onun soğukluğunun zıttı değildir. Göğün soğukluğu da onun sıcaklığının zıttı değildir. Aynı şekilde göğün rutubeti onun kuruluğunun zıttı değildir. Göğün kuruluğu da onun rutubetinin zıttı değildir. Aksine bunların hepsi basit birdir. Gök cismi, içinde keskinliği kırılmış niteliklerin bulunduğu elementsel (unsurî) mutedil gibi değildir. Çünkü gök cisminin zat ve keyfiyet olarak bu suretlerin cinsinden hariç felekî suretinin kemalinden dolayı oldukça kuvvetlidir.

Bilgenin (Molla Sadrâ) Vasiyeti

Sen ey hakkı araştırmaya istekli, takdis âleminin alanına çabalayan, katıksız teşbih dışılığı ile nitelenen kimselerden olma. Sırf tenzih erkekliği ile nitelenen kimselerden de olma. Teşbînin dışili ve tenzihin erkekliğini bir araya getiren iki yönlü kişi olan hünsa gibi de olma. Aksine âlimlerden olan melekût hücrelerinin sakinlerine tâbi ol. O kimseler için teşbih dışılığının şehveti ve tenzih erkekliğinin öfkesi de yoktur. Her iki sınıf arasındaki imtizaç ve karışım (halt) da yoktur. O kimseler ancak ilahi bütünlüğün birliğinin ehliendirler. Bütün noksanlardan münezzeh olan Allah, aşağıda olmasında yücedir ve yüceliğinde de aşağıdadır. Allah rahmeti ile her şeyi kuşatmıştır. Ne yer ne de gök O'ndan hali değildir. *"Her nerede olursanız olun O, sizinledir."*¹⁰ *"Üç kişi gizli konuşmaz ki O dördüncüleri olmasın ve beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın"*¹¹.

10 Hadid, 4.

11 Mücadele, 7.

Muhtar Olan Mezhep İçin Örnek

Kuldan sâdır olan fiillerin -Hakk'ın fiillerinin kendisi olması- keyfiyetini kendisi ile bileceğin bir örnek istersen, cebrîlerin, kaderîlerin ve filozofların dediği gibi değil, Allah'ın zât, sıfat ve fiil bakımından kendi zâtına örnek olarak yarattığı insanî nefsin güçlerine ve beş duyunun fiillerine bak. Peygamber (sav.) buyurdu ki: *“Nefsini bilen Rabbini bilir”*.

Beş Duyunun ve Güçlerin Fiillerinin Niteliği

Derin bir bakış ile yapılan araştırma, her bir duyunun ve gücün fiilinin –o gücün fiili olması bakımından- nefsin fiili olduğunu gösterir. Örneğin görme, gözün fiilidir. Aynı şekilde işitme, şüphesiz kulağın fiilidir. Çünkü fiil ancak cismani etkilenme ile gerçekleşir. Şüphesiz o fiil aynı ile nefsin fiilidir. Resmi hikmette meşhur olduğu gibi, nefis bir nakkaşı veya bir kâtibi kullandığı gibi duyu gücünü kullanıyor değildir. Burada fark şudur ki: Nefsin buradaki kuvveti kullanması tabiidir. Orada kâtibi kullanması ise gayrı tabiidir.

Nefis, Birliğinde Güçlerin Bütünüdür

Yerinde incelendiği gibi, nefis bizzat gören göz ve işiten kulak olur. Aynı şekilde nefis, elde tutan bir güç olur, ayakta yürüyen bir güç olur. Gören göz nefiste görür, işiten kulak nefis ile işitir. Tutan el nefis ile tutar. Yürüyen ayak da nefis ile yürür. İşte nefis –beden ve bedenin güçlerinden tenezzüh ve tecerrüd etmekle birlikte- yüksek veya aşağı olsun bedenin cüzlerinden herhangi bir cüzü nefisten hâli değildir. Güçlerden herhangi bir güç de nefisten ayrı olmaz. Yani nefsin hüviyeti olmadan güçlerin hüviyeti olmaz.

Nefsin Hakikati

Çünkü nefsin, diğer güçlerin ve cüzlerin mahiyetlerini bir arada tutan akılsal bir hüviyeti vardır. Diğer güçlerin ve cüzlerin hüviyetleri nefsin yok olması ile yok olurlar. Çünkü nefis diğer güçleri ve cüzleri kuşatmış olup, onlara hâkimdir. Onların başlangıcı nefistendir ve sonları da nefse doğrudur. Nefsin doğuşu Allah'tan ve batışı da Allah'a yönelik olduğu gibi, aynı şekilde bütün eşyalar Allah'tan başlayıp, Allah'a döner. Nefis –ki o manevi kalptir- organların ve güçlerin emredicisidir. Nefsin iradesi olmadan hiçbir organdan herhangi bir fiil ortaya çıkmaz. Eğer nefsin iradesi olmasaydı, organlar kendisinde hareketin olmadığı bir cansız olurlardı.

Nefsin İradesi Onun Varlığı Gibidir

Daha sonra nefsin iradesi –varlığı gibi- zatından kaynaklanmaz. Ancak Allah'ın zatının aynısı olan Allah'ın iradesinden kaynaklanır. Ancak Allah nefiste irade ve meşieti yaratmaktadır. *"Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz"*¹².

Nasıl ki, ışık ve renklerin kendisi ile idrak edildiği ışın nefisten kaynaklanıp gözde ortaya çıkıyor ise ve seslerin kendisi ile idrak edildiği bir güç kulakta ortaya çıkıyorsa aynı şekilde Allah, kendisi ile işlerinde tasarrufta bulunup ve idraki gerçekleştirdiği bir ilim ve iradeyi nefiste yaratır. Bu araştırmada Allah'ın *"Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı"*¹³ sözünün sırrı ortaya çıkmaktadır. Atma fiilinin peygamberden selb edilmesi bu fiilin onda ortaya çıkması bakımındandır. Yine Allah'ın sözünde *"Onlarla savaşın ki Allah onlara sizin elleriniz ile azap etsin"*¹⁴ buyuruldu. Öldürme onlara nisbet edildi. Onların elleri ile ona azap etme ise Allah'a nisbet edildi. Azap etme burada öldürmenin aynısıdır.

Bilgenin (Molla Sadrâ) Şikâyeti

İşte bunlar; bilgisizlik ile zorlamanın dönemin insanları için yaygınlaştığı, inkâr ve reddetmenin yayıldığı, öyle ki metafizik ilimlerin (ulûmu'l ilahiyeye) elde edilmesinin utanç ve kusur sayıldığı, hakikatin marifetini inkâr etmek ile makam ve övgünün elde edildiği ve nerede ise bütün memleketlerden tevhid ilmine sahip olanların soyunun tükendiği bir dönemde arzular ve şüphelerin bir biri ile çarpıştığı, bidatler ve düşüncelerin biriktiği sırada müdrikül fa'âl olan Allah'ın *"amellerin yaratılması meselesi"* hakkında bana ilham ettiklerinden aklıma gelenlerdir.

Hak olan bir çağrı ile onlara dair söylenen *"Ya Rabbi, inkârcılardan hiç kimseyi yeryüzünde bırakma"*¹⁵ sözün hatırına... Her kahvenin bir içeni vardır ve onlar sarhoşlukları ile sızmışlardır. *"Her topluluk sahip olduğu ile sevinir"*¹⁶, *"İnkârcılar istemese de Allah nurunu tamamlamaktan geri durmaz"*¹⁷.

İşte burada bu risalenin yazılması son buldu. Allah'a hamd ederek, peygambere ve ümmetten en hayırlısı olan âline salavat getirerek bitiriyoruz.

12 İnsan, 30.

13 Enfa, 17.

14 Tevbe, 14.

15 Nuh,26.

16 Mü'minûn, 53.

17 Tevbe, 32.